

Protestantse Kerk
Classis Noord-Brabant, Limburg
en Réunion Wallonne

TOEKOMSTGERICHTE PRESENTIE

Visie voor gemeenten in de classis

4 juni 2021

Versie voor gesprek in kerkenraden, gemeenten, ringen en werkgemeenschappen

1e versie vastgesteld door de classisvergadering op 27 januari 2021

Ds. Marco Luijk

m.luijk@protestantsekerk.nl

0652335285

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Gesprekswijzer en vragen	4
Hoofdstuk 1 Toekomstgerichte presentie	5
Overlevingsmodus of een nieuw perspectief?	6
Kracht van de lokale gemeente	8
Samengevat	10
De focus die nodig is	11
Hoofdstuk 2 Theologische gedachten bij toekomstgerichte presentie	12
Waar Jezus is, daar is de kerk	13
Twee sporen - Geloof brengt de mens tot God, liefde brengt hem tot de mensen	14
Leefbaarheid als sleutel tot perspectiefverandering	16
Samuel Wells	17
Kansen	18
Hoofdstuk 3 Inzoomen op vraagstukken	20
Hoofdstuk 4 Duurzaam en toekomstgericht beleid	22
Stappenplan	23
Bijlage bestuursvormen	26

De wijnstok en de ranken

Samenvatting

Dit plan is bedoeld voor beleidsvorming in de gemeenten in de classis Noord-Brabant, Limburg en de Réunion Wallonne. Het doel is het gesprek organiseren om te werken aan **toekomstgericht kerk-zijn** in de gemeenten in de classis.

Uitgangspunt van de visie is dat het goed en zinvol is om de lokale protestantse gemeenten en/of kerkplekken in deze tijd van ontkerkelijking te steunen en tot bloei te brengen. En telkens ook: bewaren wat goed is, revitaliseren waar dat nodig is en vernieuwen waar dat wenselijk en mogelijk is. Een belangrijk punt blijkt het juiste evenwicht tussen lokale autonomie/eigenheid enerzijds en de noodzaak van vernieuwing en samenwerking anderzijds.

In hoofdstuk 1 wordt een diagnose gemaakt, zeg maar een stand van zaken. Als gevolg van de ontkerkelijking komen veel gemeenten bijna als vanzelf in een overlevingsmodus. Het is lastig om in tijden van krimp, teruglopende financiën, kleinere predikantsplaats en minder ambtsdragers de kerk te besturen. De zorgen over deze ontwikkeling kunnen in de weg staan bij het ontwikkelen van beleid om tot vernieuwing in de kerk te komen. Toch leeft bij velen een verlangen om dingen anders te doen. Maar waar begin je? Hoe sla je een brug vanuit 'de kerk zoals die nu eenmaal is' naar 'wat de kerk zou kunnen zijn'? Hoe kun je toekomstgericht kerk zijn anno nu? Daarom gaat het in dit plan over de vraag hoe de gemeenten in onze classis toekomstgericht kerk kunnen zijn.

We menen dat een dubbele beweging nodig is om de ontwikkeling van ontkerkelijking te keren: '*back to basics*' - terug naar de kern, weer ontdekken waar het om gaat zoals verwoord in Kerk 2025 -, en vernieuwing om op een relevante manier kerk te zijn in deze tijd. Je zou ook kunnen zeggen van hart (van de liturgie) tot hart (van de samenleving).

We denken dat de volgende zaken nodig zijn om deze beweging te maken:

1. **diagnose**. Er dient onderzocht te worden wat de actuele situatie is in de gemeente en wat de context is. Vervolgens hoe de gemeenten de transitie naar toekomstgericht kerk-zijn het best vorm kunnen geven in hun eigen context, en welke activiteiten daarbij worden ontplooid.
2. **herbezinning** op kerk-zijn en geloof (dus impuls geloofsgesprek, nieuw elan, wie zijn we als kerk, identiteit, e.d.)
3. **kerk naar buiten**: vormen van lokaal gemeente zijn en nieuwe vormen van gemeenschap stimuleren en opbouwen. Ook de oecumene noemen we hier.
4. bestuurlijk: de gemeenten begeleiden om **samenwerkingsvormen** te organiseren die gericht zijn op versterking, behoud en bloei van lokale kerkelijke presentie
5. **teambuilding**: het stimuleren van teamvorming door de predikanten en kerkelijk werkers.
6. investeren in **jeugdwerk** en het betrekken van de midden generatie.

In hoofdstuk 2 schetsen we een aantal theologische aanzetten die kunnen dienen als geloofsdoordenking bij het beleid dat we in de classis voor ogen staan.

De Duitse kerkreformer Maarten Luther (1483-1546) stelde: '*Ubi Christus est, ibi ecclesia*': waar Christus, daar is de kerk. Bij alles wat we van de kerk kunnen zeggen, moet als eerste gezegd worden dat zij van Christus is. De visienota 'Van U is de toekomst' stelt op p. 4:

"De gemeente is niet van zichzelf. En de kerk is niet een bedrijf dat we moeten redden, de kerk leeft van verbondenheid met Jezus Christus; we volgen Hem.

Daarom zeggen we niet: Jezus is daar waar de kerk is,
maar: waar Jezus is, daar is de kerk. We strekken ons uit
om daar te zijn waar Jezus is.”

We menen dat juist dit uitgangspunt ons kan helpen in de zoektocht naar het werken aan vitale kerkplekken in onze classis, omdat er een oproep in klinkt om ons naar die plekken te keren waar Jezus is en God nabij is.

Met het motto van hart (van de liturgie) tot hart (van de samenleving) onderscheiden we twee bewegingen die nodig zijn om tot revitalisering te komen. De ene is een revitalisering van het geloof, de hoop en de liefde in de harten van de mensen door kerkdiensten, gebed, samenkomsten en kringen, studie en stilte. De andere – aanvullende – is de beweging kerk naar buiten om nieuwe vormen van gemeenschap te vinden en te ontwikkelen, omdat Christus ook daar te vinden is (vergelijk Lukas 24 waar twee leerlingen een onverwachte ontmoeting hebben met een vreemdeling, die even later bij het breken van het brood Jezus blijkt te zijn.)

In hoofdstuk 3 wordt nog eens ingezoomd op de vraagstukken en in hoofdstuk 4 worden voorstellen gedaan voor toekomstgericht beleid.

Als classis kiezen we uitdrukkelijk voor investeren omdat we geloven in de toekomst van protestantse gemeenten in onze classis. Daarom willen we inzetten op revitalisering. Aan de ene kant omdat we zien dat er ongelooflijk veel vitaliteit is in de kerken en in wat er allemaal wordt georganiseerd. Aan de andere kant omdat we overtuigd zijn van de waarde van het christelijke geloof en ons in willen zetten voor christelijke presentie in het gebied van de classis. Kerken hebben een belangrijke rol te vervullen in onze samenleving waar zoveel mensen op zoek zijn naar zingeving.

Op weg naar een toekomstgerichte presentie van de protestantse kerk in onze classis zal het nodig zijn dat wij elkaar weten te vinden. Binnen de classis, via de ringen, tussen gemeenten onderling, in werkgemeenschappen, en buiten de classis, in oecumenische verband en in contacten met de landelijke kerk en andere classes die vergelijkbare vraagstukken kennen.

GESPREKSWIJZER EN VRAGEN

Het zou goed zijn om alle vragen te bespreken. Onze suggestie is het om daar de tijd voor te nemen en ze bijvoorbeeld te verdelen over de kerkenraadsvergaderingen in het komende jaar.

Vragen

1. Herkent u de spanning tussen overlevingsmodus en nieuw perspectief? Hoe leeft dit in uw gemeente?
2. Wat is de kracht van uw gemeente? Benoem drie krachtbronnen.
3. Waar liggen knelpunten in uw gemeente? Benoem er twee.
4. Wat is uw verlangen als het gaat om de toekomst van de gemeente?

Wat vindt u van de stelling:

5. Kleinschaligheid is niet het probleem. Met een kleine groep mensen kun je veel doen. Krimp is het probleem. De voortdurende afname van geld, mensen en mogelijkheden maakt moedeloos.
6. Samenwerken doen we pas als het echt niet anders kan.
7. Samenwerken doen we nu omdat het nu nog mogelijk is nieuw elan te creëren.

10. Wat vindt u in de kerk?
11. Welke persoon uit de bijbel is een goede leider en waarom?
12. Wat betekent geloven voor u op uw werk, voor uw levensstijl, voor uw inzet voor de buurt?
13. Wat vindt u van de stelling: "Daarom zeggen we niet: Jezus is daar waar de kerk is, maar: waar Jezus is, daar is de kerk. We strekken ons uit om daar te zijn waar Jezus is." Als u antwoord zou moeten geven op de vraag waar Hij dan is, wat zou u zeggen?

Wat vindt u van de stelling:

14. De kerk is geroepen te werken aan vernieuwing van het leven in cultuur, maatschappij en staat? (Zie kerkorde artikel I.6: De kerk belijdt telkens opnieuw in haar vieren, spreken en handelen Jezus Christus als Heer en Verlosser van de wereld en roept daarmee op tot vernieuwing van het leven in cultuur, maatschappij en staat.)
15. Kerk door de week is net zoveel kerk als de kerkdienst op zondag.
16. Het bezig zijn met leefbaarheidsvraagstukken in de buurt of het dorp is onderweg zijn naar het Koninkrijk.
17. Christelijk leven is leven uit de overvloed en daar mogen anderen iets van merken (doordat de kerk anticipeert op het leven in Gods koninkrijk).

Wat vindt u van de stelling:

18. Het is belangrijk te investeren in jeugdwerk en het betrekken van dertigers en veertigers?
19. De gemeente moet op zoek naar onvermoede bondgenoten.
20. Wij zijn allemaal werkers in de wijngaard.

1. TOEKOMSTGERICHTE PRESENTIE

Dit plan is bedoeld voor beleidsvorming in de gemeenten in de classis Noord-Brabant, Limburg en de Réunion Wallonne in samenwerking met partners binnen en buiten onze classis.

Het doel is te werken aan duurzame en **toekomstgerichte presentie** van de Protestantse Kerk in Nederland in de classis Noord-Brabant, Limburg en de Réunion Wallonne.

Uitgangspunt van de visie is dat de gemeenten in onze classis **steunpunten** van het christendom vormen en dat het goed en zinvol is om de lokale protestantse gemeenten en/of kerkplekken zo veel als mogelijk te steunen en tot bloei te brengen. Hierbij gaat het telkens over het juiste evenwicht tussen lokale autonomie en eigenheid enerzijds en de noodzaak van samenwerking anderzijds.

Ontkerkelijking

Voor wie hart heeft voor 'kerk' in de brede zin van het woord, zijn het intensieve tijden.

Onderzoek na onderzoek toont aan hoe Nederland verder ontkerkelijkt, hoeveel kerkgebouwen er dicht gaan, hoezeer traditionele vormen van kerkelijk leven de aansluiting met nieuwe generaties en een groot deel van de bevolking lijken te missen.

In veel kerken en geloofsgemeenschappen wordt dit besef gevoeld, maar waar dit in de ene gemeente met een zekere gelatenheid wordt ondergaan, wordt er in een andere gemeente met plezier verder gewerkt aan een levendige manier van kerk-zijn in deze tijd. In sommige gemeenten proberen de leden zo lang mogelijk te houden wat ze hebben – zeg maar totdat de laatste het licht uit mag doen – terwijl het in andere gemeente bruist van de ideeën en activiteiten. Beide zijn reacties op deze tijd en de veranderingen die de kerk doormaakt.

Overlevingsmodus of een nieuw perspectief?

Als gevolg van de ontkerkelijking komen veel gemeenten bijna als vanzelf in een overlevingsmodus. Want bedenk maar hoe lastig het is om in tijden van krimp met steeds minder ambtsdragers de kerk te moeten besturen. En dan hebben veel gemeenten ook nog eens te maken met teruglopende financiële middelen en, als gevolg daarvan, steeds kleiner wordende predikantsformaties. Er wordt gezocht dat het wel veel energie kost om naast de lopende zaken ook nog eens na te moeten denken over een nieuwe rol voor de kerk in de lokale samenleving. De zorgen van ontkerkelijking en krimp staan in de weg bij het ontwikkelen van leiderschap bij predikanten en andere (liefst ook nieuwe) ambtsdragers om daadwerkelijk tot vernieuwing in de kerk te kunnen komen.

Toch leeft bij velen een verlangen om dingen anders te doen. En is een opnieuw fundamenteel denken over de kerk niet van alle tijden? De kerk heeft door de eeuwen heen veel veranderingen ondergaan. Waarom zou dat nu niet weer kunnen? De laatmoderne en seculiere cultuur is weliswaar dominant in ons land, maar wordt ook door steeds meer mensen gewantrouwd. Velen zijn onrustig, op zoek, prikken door hypes heen. Soms proef je zomaar ook weer openheid en belangstelling voor het evangelie, voor de christelijke traditie. Maar waar begin je vervolgens? Hoe sla je een brug vanuit 'de kerk zoals die nu eenmaal is' naar 'wat de kerk zou kunnen zijn'? Hoe kun je toekomstgericht kerk zijn anno nu? Daarom gaat het in dit plan over de vraag hoe de gemeenten in onze classis toekomstgericht present kunnen zijn.

Over presentie

Het doel van het beleid van de classis is te werken aan duurzame en toekomstgerichte presentie van de Protestantse Kerk in Nederland in de gemeenten in onze classis. We hebben dus voor ogen om waar mogelijk op ieder dorp en in elke plaats het gemeente-zijn te continueren en te revitaliseren. Om dit doel te bereiken is maatwerk nodig.

'Presentie' is een begrip dat moeilijk in een definitie te vatten is en dat meer inhoudt dan het woord 'aanwezigheid'. *"Kerk is te vinden op plekken waar bezinning, inspiratie en zorg mensen bemoedigen en een nieuw perspectief kunnen bieden. (...) Zo'n plek kan een kerk zijn, maar er zijn talloze andere plekken waar besef van het heilige zich kan aandienen."*, aldus een citaat uit het boek 'Sporen van God in het dorp' (p. 164) van Jacobine Gelderloos. Met 'presentie van de Protestantse Kerk in Nederland' doelen we dus niet zo zeer op het instituut van de landelijke kerk (alhoewel we samen één kerk vormen), maar vooral op de vele verschijningsvormen van de kerk en de tot de Protestantse Kerk behorende plaatselijke gemeenten als onderdelen van de samenleving in dorpen en steden, alsmede nieuwe vormen van lokale gemeenschap die worden ontwikkeld met het oog op de behoeften van mensen in deze tijd.

Verlegenheid

Het hoofdspoor in het beleid van de classis is om te *bewaren wat goed is, te revitaliseren waar dat nodig is, en te vernieuwen waar dat wenselijk en mogelijk is* met het oog op de toekomst. We zien een grote kans voor de classisvergadering en de classicale colleges om de lokale gemeenten pro-actiever en beter te gaan ondersteunen bij het aankaarten en aanpakken van toekomstgerichtheid. De ervaringen van de beleidsondersteuner, de classispredikant, het BM en het CCBB getuigen hiervan, omdat enerzijds de noodzaak van denken over toekomstgerichtheid wordt ingezien, en er anderzijds verlegenheid is over hoe deze problematiek aan te pakken. Gemeenten staan nog maar aan het begin van het denken over een transitie die noodzakelijk is om toekomstgericht te worden. De aandacht gaat veeleer uit naar de vraag hoe verder te gaan volgens het vertrouwde patroon wanneer er minder ambtsdragers en middelen zijn, dan naar de vraag naar het wezen van de gemeente en hoe die toekomstgericht gestalte te geven.

Vanuit de landelijke kerk worden allerlei aanzetten gedaan om gemeenten te ondersteunen in het toekomstgericht denken. Denk aan het 'Mozaïek van kerkplekken', 'Lichter verkend' e.d. Met name het gesprek over zgn. kerngemeenten wordt door kleine gemeenten nauwgezet gevolgd als mogelijke oplossing voor bestuurskrachtproblemen. Het dorpskerkenplatform voorziet in de behoefte aan nieuwe ideeën en vindt goede aansluiting bij lokale gemeenten.

Naast deze goede initiatieven blijkt er meer nodig te zijn om de gemeenten de transitie te laten maken naar toekomstgerichtheid. Er is concrete, intensieve en langdurige ondersteuning nodig.

Steunpunten van het protestantisme in het zuiden

Met dit plan willen we bereiken dat er meer oog komt voor de problematiek en ondersteuning van de gemeenten in het zuiden van ons land, alsmede de Franstalige gemeenten binnen onze kerk. Wij zouden graag zien dat er geïnvesteerd wordt in kerkplekken in onze classis die vitaal zijn of die vitaal kunnen worden voordat deze gemeenten omvallen door een gebrek aan bestuurskracht of financiën. Het momentum is belangrijk omdat de protestantse gemeenten er nu nog zijn, en we willen voorkomen dat het gebied van de classis Noord-Brabant, Limburg en Réunion Wallonne plekken gaat vertonen

waar geen presentie van de Protestantse Kerk in Nederland meer is. Daarom beschouwen wij de gemeenten in onze classis als steunpunten van de kerk en van de Protestantse Kerk in Nederland. Wij denken dat er partijen te vinden zijn die willen investeren in kerkelijke presentie en opbouw van de gemeenten in onze classis.

Verschillen en overeenkomsten

Als het gaat over de toekomst van onze gemeenten, is het goed onderscheid te maken tussen de meer orthodoxe en confessionele gemeenten in met name de ring Heusden-Almkerk, en de meer midden orthodoxe tot vrijzinnige gemeenten in de rest van de classis. De vraagstukken zijn deels vergelijkbaar en deels verschillend. Het vinden van voldoende ambtsdragers is overal een punt van zorg. Maar in gemeenten als bijvoorbeeld Werkendam en Wijk is volop jeugd, terwijl dit in veel gemeenten ten zuiden van de Bergse Maas niet het geval is. Werken aan de toekomst in hervormd Almkerk is vooral nadenken over het betrokken houden van gemeenteleden en investeren in de jongeren. In een stad als Den Bosch ligt het accent veel meer op het nadenken over de relevantie van de kerk in een stad en het vinden van vormen die aansluiten bij de zingevingsvragen van mensen in de stad.

Kracht van de lokale gemeente

We willen in onze visievorming uitgaan van de kracht van de lokale kerkgemeenschap, en hebben daarbij oog voor de bonte verscheidenheid van die gemeenten. Bij een rondgang door de classis blijkt dat er ontzettend veel gedaan wordt en er een enorme creativiteit is. Om een aantal zaken te noemen: de erediensten zijn doorgaans zeer verzorgd, in een aantal gemeenten wordt het aanbod van activiteiten in prachtig verzorgde folders uitgegeven om een breder publiek te bereiken, in heel veel kerken is al een duidelijke verbinding met het dorp of de stad met een variëteit aan activiteiten, in oecumenisch verband wordt veel samengewerkt, in de coronatijd zijn er ontzettend aardige online initiatieven ontstaan.

Het is goed hierbij aan te sluiten en eerst met de gemeenten in gesprek te gaan over de stand van zaken en de gedachten over de toekomst van de plaatselijke gemeente.

We gaan ervan uit dat het tot het wezen van de kerk behoort een geloofsgemeenschap te zijn, en dat er een verlangen is om dit geloof samen te beleven in een kerkgebouw.

Tegelijkertijd willen we het gesprek aangaan of de plaatselijke gemeente ook daar is, waar Christus is, vanuit de gedachte dat de kerk er niet is voor zichzelf maar ten dienste van onze Heer Jezus Christus. Dit betekent dat elke gemeente ook wordt opgeroepen na te denken over de plek van de kerk in het dorp en de stad, en zich 'uit te strekken om daar te zijn waar Jezus is' (zie verder hoofdstuk 2).

Voortbestaan in een krimpscenario

Gemeenten hebben de neiging hun eigen broek op te houden. Dit heeft als gevolg dat bij afnemende financiën doorgaans als eerste bezuinigd wordt op de grootte van de predikantsplaats of de aanstelling van de kerkelijk werker. Op zich is het logisch en voor de hand liggende om de tering naar de nering te zetten. Maar onbewust of bewust belandt een kerkelijke gemeente met deze handelswijze in een krimpscenario dat het risico in zich draagt een sterfhuisconstructie te worden. De ruimte om te investeren ontbreekt in veel gemeenten. Is het niet op financieel gebied, dan is het wel qua bemensing.

Wat zijn de vraagstukken?

Zoals gezegd zijn de voornaamste knelpunten op dit moment:

1. de afname van de bestuurlijke kracht van de protestantse gemeenten als gevolg van vergrijzing en krimp;
2. de slinkende financiën;
3. de steeds kleiner wordende aanstellingen van predikanten en kerkelijk werkers (en hiermee samenhangend de aanstelling van kerkelijk werkers in plaats van predikanten omdat deze goedkoper zijn);
4. samenwerking tussen gemeenten is niet vanzelfsprekend;
5. bepaalde gemeenten worden te klein om levensvatbaar te zijn.

Bij de laatste twee punten stellen we ons de vraag of gemeenten niet té klein kunnen worden en of het in stand houden van lokale gemeenten en/of kerkplekken en het stimuleren van bloei altijd samengaat. Het lijkt soms zinvoller voor het stimuleren van bloei om in regionale verbanden samen te werken. In sommige kleine gemeenten is in de loop der jaren de nodige verstarring opgetreden doordat steeds dezelfde mensen (met alle respect overigens voor hun inzet en betrokkenheid) leiding geven en de inbreng van nieuwe gezichtspunten ontbreekt. Samenwerking en samenvoeging van bestuurskracht kan dan weer zorgen voor een nieuwe dynamiek. Het doel van de samenwerking is uitdrukkelijk niet om op één plaats samen de kerkdienst te houden, maar juist om plaatselijk actief te kunnen blijven doordat de energie niet weglekt in bestuurlijke zorgen maar er weer energie is om lokaal initiatieven te ontplooien.

Het doel is dus de kerk in het dorp te houden.

Een vraag die hieraan voorafgaat, is de vraag naar de zin en betekenis van geloofsgemeenschappen. Waarom zouden we ons inzetten voor duurzame toekomstgerichtheid van de kerk en het ontwerpen van overlevingsstrategieën als we niet voor ogen hebben waarom we het belangrijk vinden dat geloofsgemeenschappen, lokaal of regionaal, er zijn? Een herbezinning op geloof en een visie op kerk-zijn is nodig voordat we nadenken over bestuurlijke organisatie en structuren.

De ervaring leert dat de visie nogal eens buiten beeld is geraakt bij het geworstel om te overleven, financieel en bestuurlijk. Goed bedoelende kerkenraadsleden verliezen zich in de organisatie, en de inspiratie ontbreekt gaandeweg meer en meer.

Daarom menen wij dat er meer nodig is dan een aantal impulsen. Ons inziens is een intensieve en langdurige begeleiding van gemeenten noodzakelijk.

Waar liggen de mogelijkheden?

Voor de toekomstgerichtheid van kerkelijke presentie zullen maatregelen nodig zijn. Te denken valt aan:

- Werken aan (nieuwe) vitaliteit op het gebied van geestelijk leven, pastoraat en diaconaat door extra impulsen van predikanten en/of kerkelijk werkers. We denken aan langdurige investeringen omdat korte begeleiding te weinig effect zal hebben;
- Vereenvoudiging van kerkelijke regelgeving op bestuurlijk gebied
- Financieel en bestuurlijk toezicht gericht op toekomstgerichtheid. Op termijn kan dit ook betekenen dat slechts op uitstel gerichte lapmiddelen worden afgewezen
- Begeleiden van gemeenten bij het formuleren en uitwerken van hun eigen toekomstperspectief
- Burenhulp van ambtsdragers en administratief deskundigen
- Bevorderen van samenwerkingsvormen gericht op behoud en bloei van kerkelijke presentie

- Financiële ondersteuning van lokale initiatieven voor zowel korte als lange termijn.
- Goede begeleiding van gemeenten die ervoor kiezen opgeheven te worden.

Pijlers in dit maatregelenpakket zullen zijn beleidsvorming en -uitvoering, netwerkvorming voor hulp en solidariteit, en het zoeken van financiële bronnen.

SAMENGEVAT

Van hart (van de liturgie) tot hart (van de samenleving)

Om de ontwikkeling van ontkerkelijking te keren is een dubbele beweging nodig: *'back to basics'* - terug naar de kern, weer ontdekken waar het om gaat zoals verwoord in Kerk 2025 -, en vernieuwing om op een relevante manier kerk te zijn in deze tijd. Je zou ook kunnen zeggen van hart (van de liturgie) tot hart (van de samenleving). We geloven dat intensievere samenwerking van gemeenten en voorgangers deze beweging versterkt. Het centrale verhaal gaat over voluit leven, leven zoals Christus leefde, door energie en talenten en gaven en vreugden aan te vuren. De gemeenten maken een ontwikkeling door om herkenbare gemeenschappen van hoop te zijn, die het bevrijdende verhaal van het evangelie belichamen. Daarbij verbinden ze zich in o.m. diaconale en artistieke projecten met hen die cultureel, economisch en sociaal 'aan de rand' leven, en die - om het bijbels te zeggen - de veelkleurige glorie van God weerspiegelen.

Omdat de kerk door de eeuwen heen veel veranderingen heeft ondergaan, mogen we erop vertrouwen dat de kracht van het evangelie groot genoeg is om ook in deze tijd nieuwe mogelijkheden voor de kerk te creëren. En waarom zouden we dat ook niet doen? De laatmoderne en seculiere cultuur is weliswaar dominant in ons land, maar wordt ook door steeds meer mensen gewantrouwd. Velen zijn onrustig, op zoek, prikken door hypes heen. Soms proef je zomaar weer openheid en belangstelling voor het evangelie, voor de christelijke traditie. Er zijn dus zeker kansen voor de kerk, maar dan is het wel zaak gevoelig te zijn voor de vragen en de noden van deze tijd. Met dit plan willen we een brug slaan vanuit 'de kerk zoals die nu eenmaal is' naar 'wat de kerk zou kunnen zijn'.

Uit de Visienota:

De visienota heeft als titel *'Van U is de toekomst'*.

Daarmee wordt de toekomst van ons kerk-zijn in een eschatologisch perspectief geplaatst: de toekomst is van God. Dit ontspant, want vanuit genade gaat Gods missie op aarde hoe dan ook door. Vanuit dat besef sluit de visienota aan bij de wending terug naar de kern van kerk-zijn. Tegelijk wordt de onlosmakelijke verbinding tussen geloof en leven benadrukt (twee altaren). Daarbij wordt gezegd dat we ook over de grenzen van ons eigen kerk-zijn heen moeten kijken, door samen op te trekken met andere christenen en door met uiteenlopende vormen van kerkelijke presentie midden in het leven van 17 miljoen Nederlanders aanwezig te zijn.

Concreet

Allereerst willen we het gesprek over toekomstgericht kerk-zijn stimuleren en faciliteren in de gemeenten. Wat betreft concrete maatregelen kan de classis adviseren bij de keuze voor een beleidstraject en begeleiding daarbij. Ook bestaat de mogelijkheid voor clusters van gemeenten om in een projectvorm langdurige begeleiding te zoeken in de persoon van een adviseur of predikant.

De focus die nodig is:

1. **diagnose**. Eerst dient onderzocht te worden wat de actuele situatie is in de gemeente en wat de context is. Vervolgens hoe de gemeenten de transitie naar toekomstgericht kerk-zijn het best vorm kunnen geven in hun eigen context, en welke activiteiten daarbij worden ontplooid.
2. **herbezinning** op kerk-zijn en geloof (dus impuls geloofsgesprek, nieuw elan, wie zijn we als kerk, identiteit, e.d.)
3. **(kerk naar buiten)** vormen van lokaal gemeente zijn en nieuwe vormen van gemeenschap stimuleren en opbouwen. Denk ook aan oecumenische samenwerking. (naar de ideeën van Samuel Wells en HeartEdge, kerk naar buiten en de dorpskerkenbeweging (het aansluiten bij leefbaarheids-vraagstukken); op deze weg onvermoede bondgenoten ontmoeten – zie verder hoofdstuk 2).
4. (bestuurlijk) de gemeenten begeleiden om **samenwerkingsvormen** te organiseren die gericht zijn op versterking, behoud en bloei van lokale kerkelijke presentie
5. (teambuilding) het stimuleren van **teamvorming** door de predikanten en kerkelijk werkers.
6. investering in jeugdwerk en betrekken van de midden generatie. Het jeugdwerk en het werk met de middengeneratie (25-50 jaar) heeft een extra impuls nodig omdat het voor kerken in deze tijd lastig is deze leeftijdsgroepen aan zich te binden. Tegelijkertijd zijn er kansen want de vraag naar zingeving neemt alleen maar toe. Jeugdwerk zou niet alleen moeten gaan over de vraag hoe je catechisatie geeft, maar over de vraag hoe we de verbeelding van jongeren weten te raken met een sociale activiteit die authentiek en 'chill' is en geen schaamte oproept, en die vragen naar verdere kennis en verdieping oproept. De middengeneratie kent een eigen problematiek in de zin dat het bijvoorbeeld om twintigers gaat en alleengaanden en gezinnen met kinderen. Voor deze groepen is het nodig dat specifieke programma's worden ontwikkeld omdat ze geen vanzelfsprekende binding met de kerk hebben en er als gevolg daarvan hernieuwde kennismaking en nieuwe vormen van gemeenschap nodig zijn.

In mogelijke samenwerking gaat het er niet om dat de kerkdiensten gezamenlijk worden gehouden, maar juist dat door samenwerking het lukt om de plaatselijke diensten in stand te houden. Het komen tot samenwerking is nogal eens een taai proces. Het is gebleken dat soms langdurige en intensieve begeleiding gewenst is. Het is evident dat het uiteindelijke doel niet de opheffing van gemeenten is, maar juist om op ieder dorp en in elke plaats het gemeente-zijn te continueren en te revitaliseren. Om dit doel te bereiken is maatwerk nodig.

2. THEOLOGISCHE GEDACHTEN BIJ TOEKOMSTGERICHTE PRESENTIE

In dit hoofdstuk schetsen we een aantal theologische aanzetten die kunnen dienen als geloofsdoordenking bij het beleid dat we in de classis voor ogen staan.

Verborgen aanwezigheid en nabijheid van het koninkrijk van God

In artikel I.2 van de kerkorde staat als opdracht van de kerk verwoord:

Levend uit Gods genade in Jezus Christus vervult de kerk de opdracht van haar Heer om het Woord te horen en te verkondigen.

In artikel I.6 staat:

De kerk belijdt telkens opnieuw in haar vieren, spreken en handelen Jezus Christus als Heer en Verlosser van de wereld en roept daarmee op tot vernieuwing van het leven in cultuur, maatschappij en staat.

Door haar belijden roept de kerk op tot vernieuwing van het leven in cultuur, maatschappij en staat. De kerk doet dat niet uit zichzelf, maar als getuige van “Gods blijvende, telkens nieuwe en radicaal vernieuwende betrokkenheid bij de schepping, bij de geschiedenis en bij het bestaan van ieder schepsel afzonderlijk, die in de Gezalfde Jezus zichtbaar werd en in de Geest onder ons werkzaam is. Dit is een vreugde: voor het hele leven, voor de visie op en de betekenis van het leven, voor het denken over deze visie en betekenis.” (Erik Borgman, *Alle dingen nieuw*, p. 42)

Het gaat hier evenwel om een verborgen aanwezigheid – God kan hier beneden niet anders aanwezig zijn dan in de verborgenheid, het geheim: *Dieu ne peut être présent ici-bas que dans le secret.*” (a.w. 45, citaat van Simone Weil). Met deze verborgenheid hebben de kerkvaders telkens geworsteld. Anselmus van Canterbury (1225-1274) vraagt zich af waarom, als God dan overal is, zijn aanwezigheid zich zozeer voor hem verbergt. Hij bidt aanvankelijk dat God hem binnenleidt in het ontoegankelijk licht zodat hij daarin ondubbelzinnig God kan zien. In twee instantie begrijpt Anselmus echter dat het tot de menselijke situatie behoort van een afstand naar dit licht te moeten opkijken. (*Proslogion* hoofdstuk 1; vergelijk ook Mozes in Ex.33,18)

Het is de roeping van de kerk zich open te stellen voor deze verborgen aanwezigheid en in cultuur en wereld de roepstem van God te horen, die om een antwoord vraagt (en dat zich rekenschap geeft van Gods aanwezigheid in cultuur en wereld). De kerk hoort in wat gebeurt, in wat gedaan en gezegd wordt, dat wat Jezus volgens de evangelies van Marcus en Lucas verkondigt en belichaamt als de nabijheid van het ‘koninkrijk van God’ en in dat van Mattheüs als ‘het koninkrijk der hemelen’. (a.w. p. 56) De kerk is zich bewust van deze ‘nabijheid’, en probeert de tekenen van het komende rijk te zien. Het is evident dat deze tekenen vooral daar te zien zijn waar het gebroken gelaat van de Messias zichtbaar wordt. God is nabij aan de eindige en beschadigde mensen die wij allemaal op onze eigen manier zijn, en God is deel van de gebroken wereld die de onze is.

Gebed

Wat de kerk onderscheidt is het gebed. Het gebed maakt zichtbaar wat geloof en theologie, wat spreken met God is. “Bidden drukt het verlangen uit dat wat in getuigenissen is overgeleverd, zich nu en hier opnieuw meldt en op onze overgave aandringt.” (Borgman a.w. p. 65) “Niet wat ik wil, maar wat U wilt” (Mc.14,36). “Het gebed is uitdrukking van een vertrouwensvolle hoop dat zich in de vaak overweldigende chaos van het bestaan een ordening verbergt die, als zij aan het licht komt, tot dan toe ongekende mogelijkheden

ontsluit.” (Borgman a.w. p. 66) In het bidden komt dus die ongekend en onverwachte nieuwe wereld aan het licht, waar we reikhalzend naar verlangen – zonder dat we het weten – en waar de schepping naar zucht (Rom. 8, 19-22), zoals Paulus het noemt.

Als lichaam van Christus is de kerk een teken en instrument voor de verbinding tussen God en zijn wereld. In de kerk leren we leven van genade en worden we gevormd als mensen van God met het oog op onze plek in de samenleving. Dit gebeurt in het bijzonder in de liturgie rond Woord en tafel, maar ook in geestelijk vorming daaromheen (bijv. bijbelstudie en gespreks- en gebedskringen). Als bron en bedding voor geloven en daaruit leven, is de kerk onmisbaar voor onszelf en voor de wereld waarin wij leven. De gemeenschap die wordt gevormd rond de tafel loopt door in de wereld, uit liefde en dankbaarheid, met het bieden van gastvrijheid, hulp en hoop.

Over kerkmuren en cultuurgrenzen heen

De Geest die nieuwe wegen wijst, leidt ons ook over de grenzen van ons eigen kerk-zijn. In de *Missio Dei*, de zending van God, is Hij al aanwezig en werkzaam in de wereld. Dat we als kerk willen zijn waar Jezus is, brengt ons in verbinding met anderen die ook een schakel zijn in de *Missio Dei*.

Waar Jezus is, daar is de kerk

De Duitse kerkreformer Maarten Luther (1483-1546) stelde: ‘*Ubi Christus est, ibi ecclesia*’: waar Christus, daar is de kerk. Bij alles wat we van de kerk kunnen zeggen, moet als eerste gezegd worden dat zij van Christus is. De visienota ‘Van U is de toekomst’ stelt op p. 4:

“De gemeente is niet van zichzelf. En de kerk is niet een bedrijf dat we moeten redden, de kerk leeft van verbondenheid met Jezus Christus; we volgen Hem.

Daarom zeggen we niet: Jezus is daar waar de kerk is, maar: waar Jezus is, daar is de kerk. We strekken ons uit om daar te zijn waar Jezus is.”

We menen dat juist dit uitgangspunt ons kan helpen in de zoektocht naar het werken aan vitale kerkplekken in onze classis, omdat er een oproep in klinkt om ons naar die plekken te keren waar Jezus is en God nabij is. We onderscheiden telkens twee bewegingen die nodig zijn om tot revitalisering te komen. De ene is een revitalisering van het geloof, de hoop en de liefde in de harten van de mensen door kerkdiensten, gebed, samenkomsten en kringen, studie en stilte¹. De andere beweging is de beweging naar buiten om nieuwe vormen van gemeenschap te vinden en te ontwikkelen. Gemeenschappen die op een andere dan de traditionele manieren bijeenkomen, maar die nochtans vormen zijn van de gemeente van onze Heer Jezus Christus – ook wel kerk door-de-weeks genoemd.

Emmaüsgangers

¹ Eén van Luthers 95 stellingen luidt: ‘De ware schat van de kerk is het evangelie van Gods eer en genade.’

Bij deze laatste vorm is het goed te denken aan het verhaal van de Emmaüsgangers (Lucas 24,11– 35). De leerlingen laten in dit verhaal het religieuze centrum achter zich – ze verwijderen zich van Jeruzalem, maar juist op deze weg ontmoeten zij de Heer zonder dat zij hem aanvankelijk herkennen. Parallel aan dit verhaal geloof ik dat wij geroepen zijn om onze kerkgebouwen te verlaten en de wereld in te trekken om daar onverwachte

ontmoetingen te hebben met mensen die onvermoede bondgenoten blijken te zijn en in wie wij mensen van Christus zullen herkennen wanneer wij de maaltijd met hen gebruiken. Op bladzijde 24-25 stellen Meijer en Wieringa in hun recente boek *'Herkerken'*: "We hebben alles te verliezen als het gaat om de presentie van het evangelie in en buiten de kerk. En niet omdat het van onze inzichten en successen afhangt. Het is Gods kerk. Maar een kerk die te druk is met overleven en daarom mensen niet meer verandert en verbindt met elkaar en anderen, mist de essentie van wat het evangelie doet. Het gaat uiteindelijk niet om de kerk. Het gaat om Gods nieuwe wereld en om nieuw leven in Jezus."

Bonhoeffer

Bonhoeffer hecht in zijn theologie grote waarde aan het in de wereld zijn van de kerk. Hij heeft een dubbele scopus: van Arkandiscipline enerzijds (radicale concentratie op het heilige, de omgang met het Woord, de eredienst) en wereldlijk engagement (radicaal diaconaat *etsi Deus non daretur* (alsof God er niet is)) anderzijds. In zijn opvatting kunnen deze twee niet zonder elkaar. Alleen eredienst, liturgie en gebed leidt tot een benauwd getto, alleen gericht zijn op de wereld zonder geconcentreerd geloof leidt tot de oppervlakkigheid van een boulevard.²

Voor gemeenten van nu die de moed hebben meer naar buiten te treden is het zaak het evenwicht met de Arkandiscipline – de verborgen kant / mystiek van het christelijk geloof – te bewaren.

Twee sporen - Geloof brengt de mens tot God, liefde brengt hem tot de mensen³

We onderscheiden twee mogelijke, elkaar aanvullende kerkopvattingen. De eerste is de algemeen aanvaarde van het instituut kerk waar het Woord wordt verkondigd en de sacramenten gevierd. Hier komt de gemeente samen om te leren, de lofzang te zingen en te bidden en toegerust te worden. Om zich een leven in navolging van Christus in te oefenen. De kerk is met andere woorden de plaats van het inoefenen van geloven, hopen en liefhebben, want 'Christus vergadert zich een gemeente door Zijn Woord en Geest', zoals zondag 21 Heidelbergse Catechismus stelt.⁴ De kerk is het lichaam van Christus,

² "Arkandisziplin ohne Weltlichkeit ist Getto, und Weltlichkeit ohne Arkandisziplin ist nur noch Boulevard." Citaat uit de biografie van E. Bethge, 'Dietrich Bonhoeffer, Eine biografie, chr. Kaiser Verlag/München, 1970, blz. 992. Door C. Hamelink in 'Perspectives for public communication' (Ten Have/Baarn, 1965, p. 44) vertaald als: "Identity without identification is ghetto, and identification without identity is boulevard."

³ Uitspraak van Maarten Luther

⁴ Zondag 21: Wat geloof je van de heilige, algemene, christelijk Kerk?

Vanaf het begin tot het einde van de schepping brengt de Zoon van God uit alle mensen een gemeente bij elkaar, die uitverkoren is tot het eeuwige leven en die één is in het geloof.

waarvan Hij het hoofd is. De kerkorde stelt: ‘Vanwege Gods genade en krachtens zijn verbond worden gemeenten vergaderd rondom Woord en sacramenten.’ (Kerkorde art. III.1)

Er zijn in onze classis verschillende modaliteiten. Er zijn gemeenten die de nadruk leggen op het gereformeerde belijden van de kerk. Wanneer het gaat over toekomstgericht kerkzijn zetten deze gemeenten in op het juiste belijden om een dam op te werpen tegen de secularisatie en ontkerkelijking. Deze gemeenten vertrouwen op Gods zegen wanneer ze samenkomt rond het Woord en de sacramenten viert. Door het Woord spreekt God mensen aan, en ook via de sacramenten worden mensen lijfelijk verbonden met de dood en opstanding van Christus.

Er zijn ook gemeenten die andere accenten leggen. Dit plan wil aan beide stromingen recht doen. Tegelijkertijd gaat meer aandacht uit naar andere vormen van kerkzijn omdat aan de ene kant de urgentie groot is voor veel gemeenten, en anderzijds de meer orthodoxe gemeenten het wat betreft revitalisering met name moeten hebben van een extra inspanning in het bereiken van de jeugd en de midden generatie op de voor de kerk gebruikelijke manieren.

Bij alle stromingen blijft het belangrijk te beseffen dat de kerk er niet voor zichzelf is, maar geroepen om in de wereld te zijn. (Zie ook Mattheüs 28,19; Mc 16,15) De kerk is geheel en al *gemeente voor de wereld*.⁵ Het evangelie is ongelooflijk nieuws, totaal anders dan wij zouden verwachten. Het gaat in het evangelie om niets minder dan *alle dingen nieuw*, en niet om een religiositeit die de dingen laat voor wat ze zijn. Tegelijkertijd hebben we steeds meer te maken met ontkerkelijking.

“Misschien staan de lege kerkgebouwen wel symbool voor de leegte in de kerken. Als de kerk geen serieuze poging waagt om de wereld een compleet ander gezicht van het christendom te laten zien, zal leegte de toekomst van de kerk zijn.”
(Tomas Halik, Trouw 8 april 2020)

Jezus Christus is al vele eeuwen het epicentrum van de kerk en niemand zal willen beweren dat hij nu belemmerd wordt door een leeg kerkgebouw. Integendeel, iedereen beseft dat Christus niet opgesloten achterblijft in een leeg gebouw. Toch staat het gebouw vaak centraal in ons denken over de kerk. Ik heb het er vaak over met collegae predikanten en velen van hen zijn ervan overtuigd dat we meer moeten inzetten op het kerk-zijn door-de-weeks zoals ze het noemen. Want dat is minstens zoveel kerk als de zondagse dienst. En het is nodig om nieuwe vormen te vinden om mensen in contact te brengen met het evangelie.

Hiermee komen we bij de tweede opvatting van kerk die ik zou willen noemen, en daar verwijst de visienota ook naar. De kerk is tegenwoordig waar Christus zelf is (vergelijk ook Mt. 25).

Door Zijn Geest en het Woord wordt de Kerk bij elkaar gebracht, beschermd en bewaard. Ik ben van deze Kerk een levend lid en ik zal dat altijd blijven.

5 “Als het volk dat door Jezus Christus geschapen is en hem gehoorzaam is [de gemeente] – niet pas achteraf en terloops maar vanuit haar oorsprong, in wezen dus, per definitie – ertoe geroepen en bewogen er te zijn voor God maar daarom er te zijn voor de wereld, voor de mensen.” (Karl Barth, KD IV/3², 873) Barth zegt dus: de kerk, als schepping van Christus en als gehoorzaam lichaam van Christus, en in haar bestaan voor God, is kerk voor de wereld.

Zoals gezegd: Als kerk gaat het niet in de eerste plaats om een kerkelijk instituut of een kerkelijke organisatie, maar om de aanwezigheid van Christus in de wereld. Juist daar gebeurt iets van God en juist daar wordt de kerk opnieuw geboren. Hoewel het Woord centraal staat, gaat het in deze opvatting niet alleen om de kerkdienst waarin de toehoorder 'onder het Woord staat', maar om de gehele mens zoals hij leeft in de wereld met al zijn relaties. Kerk is in deze opvatting dus breder dan het instituut kerk. Kerk is overal waar Christus te vinden is, en dat kan dus ook op plekken van barmhartigheid zijn die met geen woord verwijzen naar Christus (maar dus wel in hun daden).

Deze opvatting is van belang omdat hierin het instituut kerk van een nieuwe betekenis wordt voorzien die richting kan geven aan het leven van de gemeenten in deze tijd. Als de kerk wordt opgeroepen daar te zijn waar Christus is, is het een uitnodiging niet alleen de deuren van de kerk open te zetten, maar om zeker ook naar buiten te treden en actief naar Christus op zoek te gaan en kerk te zijn in deze wereld.

Christus heeft geen lichaam op aarde, behalve dat van jou, geen handen, behalve die van jou, geen voeten, behalve die van jou. Het zijn jouw ogen die Christus' medeleven voor de wereld moeten uitstralen; het zijn jouw voeten waarmee Hij gaat om goed te doen; en het zijn jouw handen waarmee Hij ons doet zegenen.

Teresa van Avila (1515-1582)

"Bestaande kerken zullen iets moeten durven opgeven wat ze vaak onbewust koesteren: het koersen op het verleden. Altijd redeneren vanuit waar je vandaan komt. Voor iets dat eeuwenoud is zoals de kerk, is dat misschien niet vreemd. Maar het is wel wezensvreemd aan de kerk zelf: het kader is niet het verleden of de traditie. Deze familie kent spiritueel maar één kader waar ze op koerst en dat is het koninkrijk van God. Dat is Gods nieuwe wereld, die bezig is te komen. De kerk is een vindplaats van Gods nieuwe wereld. De plek waar liefde is, waar genade de cultuur bepaalt, waar vergeving maakt dat er altijd nieuwe ruimte is door alle pijn heen. Gods nieuwe wereld is het enige kader dat niet zal veranderen. Alle andere kaders die we bedacht hebben, zullen van tijd tot tijd bijgesteld moeten worden. (a.w. Herkerken, blz. 86) Het is hierbij goed te bedenken dat de kerk leeft uit wat zij van Christus weet, dus wat de Schrift ons leert, en van de gaven van brood en wijn.

Ook de theoloog dr O. Noordmans (1871-1956) benadrukte in de vorige eeuw al dat de kerk gericht is op Gods koninkrijk en daarom geen vaste vormen en structuur kent. Gods Geest schept steeds weer verschillende vormen – 'gestalten' noemt Noordmans deze – die passen bij de tijd. Op dit punt betrekken we het gedachtegoed van het dorpskerkenplatform erbij.

Leefbaarheid als sleutel tot perspectiefverandering

Hoe zijn we als kerk van betekenis in een veranderende samenleving, waarin het niet vanzelfsprekend is dat mensen geloven of naar de kerk gaan? Hoe houd je als kerk de blik naar buiten gekeerd en ben je niet alleen gefocust op interne zaken? Kunnen kleine initiatieven een rol spelen in de wijk of in het dorp?

Het thema '**leefbaarheid**' uit het gedachtegoed van het dorpskerkenplatform biedt goede aanknopingspunten om aan de slag te gaan in het kader van toekomstgerichte en vitale

presentie. Centraal staat de vraag hoe de kerk lokaal in elk dorp en in elke stad zichtbaar en vooral betrokken kan zijn bij de plaatselijke samenleving. Leefbaarheidsvraagstukken maken het denken over de ‘nabijheid van het Koninkrijk van God’ concreet want ze gaan over hoop, verbinding, barmhartigheid, goedheid, gerechtigheid. “Uw koninkrijk kome, Uw wil geschiede”, gebeurt ook concreet en lokaal.

“Een kerk die wil bijdragen aan de leefbaarheid in een dorp is niet een kerk die religieuze overtuigingen op wil dringen, maar een kerk die probeert dat ideaal (“Uw koninkrijk kome, Uw wil geschiede”) dichterbij te brengen.” (p. 64, Jacobine Gelderloos, Sporen van God in het dorp)

“Je zou kunnen zeggen dat een contextuele kerk, een kerk van de incarnatie is, een kerk waar het Woord belichaamd wordt in de aanwezigheid en het handelen van mensen. Jezus als incarnatie van God herinnert ons eraan dat de kerk geroepen is om oog te hebben voor de context; om mensen te bevrijden uit moeilijke situaties en verstoorde relaties, om hen te helpen zich met zichzelf en met anderen te verzoenen. Een contextuele kerk is een kerk via lokale mensen vóór lokale mensen.” (a.w. 65)

Gelderloos bepleit een perspectiefwisseling omdat de kerk volgens haar hoognodig moet aansluiten bij de levensvragen van mensen. Zij meent dat er ook een kans ligt voor kerken om op een relevante manier aanwezig te zijn. “Achter de organisatorische zaken gaat wel degelijk een droom schuil van hoe de kerk eruit zou moeten zien.” (a.w. p. 66)

“Het is interessant dat als kerken oog hebben voor leefbaarheidsvraagstukken op het platteland, zoals vergrijzing, woningmarkt, toerisme, voedselvoorziening, duurzaamheid en participatiesamenleving, dat zorgen over het voortbestaan van de kerk naar de achtergrond verdwijnen.” (p.66)

Samuel Wells – diepgaande, duurzame relaties

Een andere spraakmakende theoloog die nadenkt over de toekomst van de kerk is Samuel Wells. Hij is sinds 2012 als predikant verbonden aan de kerk van St. Martin-in-the-Fields aan Trafalgar Square in Londen (Engeland), en ontwikkelde een theologisch totaalconcept dat past bij de manier waarop genoemde kerk zich manifesteert. In theologie, geloof, kerk en wereld draait het volgens Wells uiteindelijk om slechts één woord: **met**. Zijn met God, en zijn met je medemens. Gods grote doel is te zijn met ons. En Hij vraagt ons te zijn met onze naaste, op de manier waarop God met ons is.

Wells plaatst dit perspectief naast een diepgewortelde levenshouding die hij signaleert in de westerse cultuur. Daar ziet hij een enorme drive om het goede te doen voor de ander. *Working for*, noemt Wells die houding. “Het lijkt wel alsof dingen doen voor anderen dé reden is van ons bestaan. Het is het onbetwiste uitgangspunt van de Westerse samenleving: dat het goed is om goede dingen te doen voor een ander.” En juist met dit op het oog zo prachtige uitgangspunt heeft Wells een probleem. “Als we ons leven richten op goede-dingen-willen-doen voor een ander, verdwijnt de kern van het christelijk geloof uit het zicht: diepgaande, duurzame relaties.” Want alleen in wederkerige relaties die diepgaand en duurzaam zijn kan er iets gebeuren met beide partijen.

Wells vindt dat één en dezelfde kerk tegelijkertijd in het hart van de samenleving én in de marge kan opereren. Hiermee brengt hij de beide eerdere genoemde kerkopvattingen

samen. Hij doet dit op de noemer van HeartEdge. En zo heet ook het netwerk van kerken dat Wells heeft opgericht die zoeken naar vernieuwing onder het motto At the Heart – On the Edge. Vanuit het hart (van de christelijke traditie, de kerk, de stad) willen ze de grens opzoeken tussen kerk en cultuur, maar ook de randen van de samenleving. Omdat de kerk daar hoort te zijn waar Christus is. De uitgangspunten laten zich samenvatten in 4 C's:

Congregation (een open, inclusief gemeenschapsleven rond liturgie en eredienst)

Compassion (diaconale presentie)

Culture (verbinding met kunst en muziek om het christelijk verhaal op een eigentijdse manier te verbeelden)

Commerce (commerciële activiteiten die niet alleen geld opbrengen, maar ook een manier zijn om als kerk naar buiten gericht te zijn en de verbinding met de wereld te zoeken) .

Wells daagt met zijn ideeën kerken uit om opnieuw te doordenken wat de essentie van kerk--zijn is, en hoe de kerk vanuit het hart present is in de samenleving. Hij wijst daartoe hoopvolle wegen. In februari 2017 zei Wells bij de opening van HeartEdge dat het hem gaat om een weg voorbij de gangbare kerkmodellen. Kerken zijn vaak eilandjes geworden, in zichzelf gekeerd, gericht op overleven (door gebrek aan middelen en/of mensen). In St. Martin's ging men commerciëler denken en werden activiteiten ontplooid die geld opleveren. Het ging hierbij niet alleen om het genereren van inkomen, maar minstens ook zo veel om een verbinding met de stad te leggen. St. Martin's heeft niet alleen haar beroemde concertprogramma (er wordt veel meer dan voorheen gezocht naar een kruisbestuiving tussen klassieke muziek en kerkelijk leven), maar bijvoorbeeld ook een restaurant en een winkel. Dat alles is volgens Wells óók kerk omdat je op deze wijze mensen bekend maakt met de kerk die er hoegenaamd niets van weten. En zo is in St. Martin's een dynamischer en veelkleuriger kerkelijk leven ontstaan dan voorheen. 'The kingdom model' noemt Wells deze manier van kerkzijn. Dat koninkrijkmodel begint bij het besef dat de kerk leeft van de verbinding met de wereld. *'The church needs the world to be the church'*. De wereld is voluit vindplaats van God, en kerk en wereld staan niet tegenover elkaar.

Het model van Wells is hoopvol en biedt nieuwe wegen voor gemeenten in een wereld waar sprake is van een toenemende vraag naar zingeving. Als kerken hebben we goud in handen, laat de (zelf niet-gelovige) publiciste Yvonne Zonderop zien in haar boek *Ongelofelijk, over de verrassende comeback van religie* (2018).

Kansen

Er zijn dus zeker ook kansen voor de kerk in deze tijd. Met deze theologische inzichten willen we het denken over kerk-zijn aanjagen in de hoop dat mensen moed vatten om met vertrouwen de toekomst tegemoet te treden. Niet dat we er nog van alles bij moeten gaan doen, want de kerkbestuurders hebben vaak al veel taken op hun bordje. We zouden wel graag zien dat mensen weer begeistert raken en enthousiast over hun eigen gemeente en de dingen die daar worden gedaan. Daarbij is het zaak dat gemeenten niet steeds meer gaan doen, maar dat ze nadenken over wat voor hen belangrijk is in hun kerkzijn, wat ze gaan doen en hoe ze dingen anders kunnen doen met het oog op vitalisering en toekomstgerichte presentie.

De richting die we zoeken is het laten ontstaan van nieuwe vormen van gemeenschap, *community* zoals ze vandaag zeggen. We geloven dat er volop kansen liggen, maar dat wel een perspectiefwisseling nodig is om dat te zien. Het gaat over fundamentele vragen van kerkzijn en geloof en de richting die we kiezen en de prioriteiten die we stellen. Het gaat er uiteindelijk om mensen in beweging te laten komen en op velerlei wijze kerk te laten zijn. We gaan anders verder en we vertrouwen erop dat de Heer met ons zal gaan op deze reis naar nieuwe vormen van gemeenschap en kerk-zijn.

*Gij hebt, o God,
dit broze bestaan gewild,
hebt boven 't naamloze
mij uitgetild.
Laat mij dan dankbaar leven
de volle tijd,
geborgen
in de bevende zekerheid.*

*Dat ik niet
uit dit smal en onvast bestand
van mijn bestaan zal vallen
dan in uw hand.
Lied 920*

Gedicht van Liselore Gerritsen

*geloof, hoop en liefde
en de meeste van deze is de hoop
omdat de hoop altijd weer
z'n weggetje vindt
naar het punt
waar de liefde begint
geloof hoop en liefde
en de meeste van deze is de hoop
op geloof in liefde*

3. INZOOMEN OP VRAAGSTUKKEN

De knelpunten die we hebben benoemd:

1. de afname van de bestuurlijke kracht van de protestantse gemeenten als gevolg van vergrijzing en krimp;
2. de slinkende financiën;
3. de steeds kleiner wordende aanstellingen van predikanten en kerkelijk werkers (en hiermee samenhangend de aanstelling van kerkelijk werkers in plaats van predikanten omdat deze goedkoper zijn);
4. samenwerking tussen gemeenten is niet vanzelfsprekend;
5. bepaalde gemeenten worden te klein om levensvatbaar te zijn.

We hebben te maken met complexe ontwikkelingen. Secularisatie, vergrijzing en krimp enerzijds, en een maatschappelijke vraag naar zingeving anderzijds. Dat de toekomstgerichtheid van gevestigde organisaties in toenemende mate in het gedrang komt, zien we zowel in de kerk als ook bij bijvoorbeeld politieke partijen en vakbonden. Hier ligt een maatschappelijke verandering aan ten grondslag die lastig te keren is. Toch is verandering mogelijk. Mede op basis van de ervaringen in de dorpskerkenbeweging en HeartEdge menen we dat de sleutel tot toekomstgerichtheid van de kerk ligt in het opnieuw bepalen hoe de kerk weer relevant wordt in de plaatselijke context en hoe je daar je strategie op kunt bouwen. Want er zijn onvermoede bondgenoten, ook buiten de kerk. Mensen die zich willen inzetten voor de goede zaak waar de kerk voor staat. Evident mag zijn dat relevantie hier slaat op de vertaling van het evangelie naar de actualiteit.

We zien een grote kans voor de classicale vergadering en de classicale colleges om de lokale gemeenten pro-actiever en beter te gaan ondersteunen bij het aanklaarten en aanpakken van toekomstgerichtheid. Veel betrokkenen bij het kerkelijk leven zien weliswaar de noodzaak van denken over toekomstgerichtheid in, maar voelen zich verlegen over hoe deze problematiek aan te pakken. Een verschijnsel dat hiermee samenhangt, is de geleidelijke vermindering van het leiderschap in de gemeenten als gevolg van kleiner wordende kerkenraden, kleiner wordende predikantsformaties, en vermindering van bestuurskracht in kerkenraden. Dit houdt het gevaar van overbelasting in en het wegvallen van de noodzakelijke ruimte en aandacht voor het uitoefenen van leiderschap en het nemen van nieuwe initiatieven.

De beleving van de urgentie van het toekomstvraagstuk is verschillend. De bezoeken van de classispredikant leveren een diffuus beeld op. Niet alle gemeenten in de classis bevinden zich in de 'overlevings-stand'. In sommige gemeenten speelt de urgentie nauwelijks een rol. Men is bezig gewoon te doen wat men gewoon is te doen zonder zich zorgen te maken. De teruggang is er wel, maar is niet overdreven groot. En in een aantal gevallen gaat dit heel goed. Maar er zijn ook gemeenten waar geen ambtsdragers meer gevonden kunnen worden en men naarstig zoekt naar een oplossing. Doorgaans wordt die gevonden in samengaan met een andere gemeente. En dan zijn er ook nog de gemeenten waar men geneigd is te berusten in de gedachte dat over een aantal jaren de laatste ambtsdrager het licht uit zal doen. Ook het bewust opheffen is een mogelijkheid en vraagt van de classis een goede begeleiding.

Investeren is nodig

We zijn geneigd om de uitgaven te relateren aan de inkomsten en het aantal leden. En als het niet meer lukt om alle kosten te dekken zoeken we een oplossing door de predikantsplaats te verkleinen of te schrappen. Hiermee lopen we het risico in een sterfhuisconstructie te belanden. Als classis kiezen we uitdrukkelijk voor investeren in de toekomst van de gemeenten omdat we geloven in de toekomst van protestantse gemeenten in onze classis. Daarom willen we in onze classis inzetten op vitaliteit. Deels omdat we zien omdat er ongelooflijk veel vitaliteit is in wat er allemaal wordt georganiseerd. Deels omdat we overtuigd zijn van de waarde van het christelijke geloof en ons in willen zetten voor protestantse christelijke presentie in onze classis. Op weg naar een toekomstgerichte presentie van de protestantse kerk in onze classis zal het nodig zijn dat wij elkaar weten te vinden. Binnen de classis, via de ringen, tussen gemeenten onderling, en buiten de classis, in contacten met de landelijke kerk en met andere classes die vergelijkbare vraagstukken hebben.

Bij Missio Dei - de wereld ingaan en Christus ontmoeten in de ander

James He Qi, *Supper at Emmaus 2*

4. DUURZAAM EN TOEKOMSTGERICHT BELEID

Bestuur

De huidige kerkorde kent een aantal mogelijkheden voor gemeenten om op een goede wijze gemeente te zijn. In overleg met het Breed Moderamen kunnen er minder ambtsdragers zijn dan gewoonlijk (ord. 4.6.5). Het is zaak dat er een goede regeling is wat betreft de twee rechtspersonen van kerkrentmeesterlijk en diaconaal beheer.

We verwachten dat er meer samenwerking tussen gemeenten nodig zal zijn om voldoende bestuurskracht te genereren. Dit kan via samenvoegingen, maar ook bestuurlijke clustering van gemeenten kan een middel zijn om lokale vitale kerkplekken te organiseren. Hierbij valt te denken aan het instellen van streekgemeenten.

In acute situaties, wanneer er te weinig ambtsdragers zijn, of een versterking van een kerkenraad is gewenst met het oog op het werken aan een plan voor de toekomst, kunnen tijdelijk ambtsdragers gedetacheerd worden in overleg met het BM.

Bezinningsproces op kerk-zijn en open naar de wereld

Door deze zorg over het bestuur beseffen we eens te meer dat het nadenken over gemeente-zijn niet alleen kan gaan over eenvoud in structuur en bemensing 'om het nog een poosje uit te zingen'. We zijn ervan doordrongen dat er nieuwe vormen van gemeente-zijn moeten worden ontwikkeld om het evangelie in deze wereld te verspreiden. De drempel naar de reguliere kerkdienst is voor veel mensen buiten de kerk erg hoog geworden.

Daarom zijn er gemeenschap stichtende initiatieven nodig om mensen weer te bereiken en met ze in gesprek te kunnen komen. Aangeblazen door de creativiteit van de Geest zijn we ervan overtuigd dat er nieuwe mogelijkheden geboren zullen worden. Daartoe is het wel van belang dat de mogelijkheden ook gezien worden. We moeten als het ware genezen worden van onze blindheid om opnieuw te zien waar Christus aanwezig is in deze wereld. Dat is zeker niet alleen in de kerk! Het is verheugend te zien dat steeds meer gemeenten zich bezinnen op hun kerk-zijn en zich daarbij ook de vraag stellen hoe ze lokaal kerk kunnen zijn. Mede onder invloed van het dorpskerkenplatform wenden kerkgemeenschappen zich meer naar buiten, en dat niet allereerst om mensen de kerk binnen te krijgen, maar om te ontdekken waar Christus werkzaam aanwezig is in de lokale gemeenschap. Doorgaans doen gemeenten dat door aan te sluiten bij de lokale leefbaarheidsvraagstukken vanuit de opdracht deze wereld bewoonbaar te laten zijn voor alle mensen. Dat het hierbij om meer dan alleen diaconale kwesties gaat, moge duidelijk zijn. Het gaat minstens zoveel om het zoeken naar een zinvol leven en gerechtigheid. De verandering richting een kerk die open is naar de wereld vraagt ook een verandering van het aanbod: niet alleen kerkdiensten, maar ook bijvoorbeeld gezamenlijke maaltijden, bezinningsgroepen, stiltewandelingen, en andere vormen van gemeenschap. Het is verheugend te constateren dat in de (brede) oecumene steeds meer wordt samengewerkt op deze terreinen.

Naast het denken over de structuur en de financiën dient ook een bezinningsproces op gang te komen op de kern van gemeente-zijn. Want een gemeente herken je niet aan het bouwwerk van kerkenraad, colleges en commissies, maar aan hoe ze 'de eredienst, diaconale, pastorale en missionaire inzet en geestelijke vorming gaande houdt' (art. IV van de kerkorde: de basistaken van de gemeente).

Er is een variëteit aan ervaringen en mogelijkheden waarin deze 'eigenschappen' van de gemeente zichtbaar worden. Soms groots en manifest, maar veel vaker bescheiden en

bijna vanzelfsprekend. De bloemen op zondag. Koffiedrinken na de kerkdienst. Het organiseren van een filmavond. De zondagse eredienst die zowel missionair als lerend is. Rouwdiensten of doopdiensten. De open kerk in de zomerperiode. Een groep pastorale vrijwilligers die met elkaar het pastoraat vormgeeft voor heel het dorp.

Bij de bezoeken van classispredikant en leden van het Breed Moderamen aan de kerkelijke gemeenten ontmoeten we een groot verlangen om actief en aanwezig te blijven in dorpen en wijken. Gemeenten willen graag het evangelie kunnen vieren, dienen en daarvan delen voor wie maar wil. Zó willen ze gekend zijn in hun omgeving.

Hierbij is het belangrijk dat er ook voldoende aandacht en waardering is voor hoe mensen zich gedurende hun hele leven hebben ingezet voor de kerk, en voor het verwerken van teleurstelling als een aantal vertrouwde vormen en structuren niet langer houdbaar blijken en verdwijnen.

STAPPENPLAN

Hieronder noemen we een aantal doelgroepen die de classis de komende jaren wil ondersteunen.

Kleine gemeenten

In het zuiden van ons land bevindt zich een aanzienlijk aantal kleine gemeenten die voluit deel van de kerk zijn. Tegelijkertijd kennen deze gemeenten een eigen dynamiek en hebben ze ook hun eigen problematiek. Er zijn gemeenten die een bloeiend bestaan leiden; sommigen stevig gefundeerd in de lokale context, andere gemeenten zijn meer op zichzelf. Beiden zijn ze op hun eigen wijze een gestalte van geloof. Er zijn ook gemeenten die lijden onder de krimp en/of de vergrijzing.

Omdat steeds meer gemeenten te maken hebben met een kleiner wordende predikantsformatie of aanstelling van een kerkelijk werker, is er onvoldoende ruimte om te investeren in het werken aan een toekomstgerichte presentie.

Plan: het is duidelijk dat er maatwerk nodig is. De ene gemeente is de andere niet. Vanuit de classis zullen we gemeenten ondersteunen in het vinden van een duurzame en toekomstgerichte manier van kerkzijn. Dat kan o.m. door gespreken over de toekomst te organiseren, kerkenraadsleden te detacheren of adviseurs aan te bevelen. Op tijdelijke basis kan gesubsidieerde predikants- of kerkelijk werker-formatie worden ingezet om te investeren. Het belangrijke punt de komende jaren zal het vinden van een vorm van samenwerken zijn. Belangrijk is telkens te beseffen dat het doel het ondersteunen van de lokale gemeenschap is, en juist de lokale vormen van kerk-zijn te stimuleren.

Op dit moment hebben we een aantal regio's voor ogen waar we willen gaan overleggen of het aanstellen van een gemeenteadviseur deze gemeenten kan ondersteunen. We denken aan projecten met een looptijd van drie jaar en een aanstelling tot 0,4 fte. De regio's waar we aan denken zijn de volgende:

Noordrand west Brabant

Betreft gemeenten Zevenbergen gereformeerd, Terheijden-Wagenberg, Lage Zwaluwe, Made, Drimmelen, Hooge Zwaluwe, Moerdijk, Dinteloord-Steenbergen gereformeerd, Willemstad, Fijnaart hervormd en gereformeerd en Zevenbergen en Dinteloord hervormd.

De eerste acht gemeenten zijn zo klein geworden dat het nodig is met deze gemeenten in gesprek te gaan over de toekomst.

Noordoost Brabant

Betreft de gemeenten Oss, Uden-Veghel, Ravenstein, Grave, Cuijk, Lith, Gennepe, Heeswijk-Dinther. Op een na zijn al deze gemeenten zo klein geworden dat het nodig is met deze gemeenten in gesprek te gaan over de toekomst.

Midden Limburg

De gemeenten Weert, Maasbracht, Venlo en Roermond zijn in gesprek met elkaar en vormen samen één ring. Zij denken na over de toekomst. Wellicht dat begeleiding deze gemeenten kan ondersteunen.

Land van Heusden en Altena

Ook hier zijn kleine gemeenten die het niet lukt de kerkenraad voltallig te krijgen en waar de predikantsformatie onder een kritisch niveau dreigt weg te zakken. Vanuit de classis zijn we in gesprek met deze gemeenten, en is ook al een gemeenteadviseur aan het werk. Er zal een project geformuleerd moeten worden in overleg met de gemeenten Dussen-Hank, Eethen-Drongelen, Babyloniënbroek, Genderen en Meeuwen.

Pilot in de Kempen

In 2016 zijn de gemeenten in De Kempen gaan samenwerken met het oog op revitalisering. Om duurzaam en toekomstgericht beleid te maken en op te bouwen is een investering nodig die deze gemeenten alleen niet kunnen dragen.

Plan: Er wordt een projectplan opgesteld voor deze gemeenten langdurig en intensief te begeleiden. De kans op succes is aanzienlijk omdat deze gemeenten reeds intensief met elkaar in gesprek zijn.

Stadskerken

In stadsgemeenten spelen verschillende problematieken. Sommige van deze gemeenten profileren zich duidelijk als stadskerk en de predikanten als stadsdominee, andere gemeenten kennen meer een structuur waarin de wijkgemeenten of secties min of meer op zichzelf opereren en het vanwege identiteitsverschillen niet direct voor de hand ligt samen kerk voor de stad te zijn. In weer een andere stadsgemeente is de stadskerk gefuseerd met een aantal dorpskerken in de omgeving en vormen ze samen een streekgemeente zonder dat ze geïntegreerd zijn.

Plan: het gesprek over de toekomst van de kerk in de stad stimuleren en ondersteunen om het kerkzijn in de stad verder te ontwikkelen. Op een enkele plek zal een externe procesbegeleider nodig zijn. De classis kan alleen adviseren, dus de kerkenraden beslissen zelf over de route die men wil gaan.

Gemeenten in het land van Heusden en Altena

Ook in de gemeenten in de voormalige classis Heusden-Almkerk en een aantal meer orthodoxe gemeenten in West-Brabant is sprake van teruggang van het kerkelijk leven. Als gevolg van sociale cohesie en cultuur verloopt het proces hier echter langzamer dan in de rest van de classis. Maar ook in deze gemeenten wordt het moeizamer voldoende ambtsdragers te vinden. Daarom is een investering gewenst. Nu al worden enkele

gemeenten ondersteund in de financiering van de formatieplaats van de predikant. Ook investeert de IZB met Focustrajecten in een aantal gemeenten.

Plan: Stimuleren en organiseren van het gesprek over de toekomst van gemeenten en het te voeren beleid. Investeren gericht op het betrekken van de midden generatie en de jongeren. Er zal met de gemeenten in dit deel van de classis overlegd worden wat de noden zijn en waar een concrete investering wenselijk is.

Franstalige gemeenten

Er zijn veertien gemeenten die samen de Réunion Wallonne vormen. Deze gemeenten kennen hun eigen problematiek. Ze worden kleiner en hebben moeite bestuurders te vinden. De predikanten werken nauw samen in de Cercle Wallonne.

Plan: In overleg met het hoofdbestuur en de gemeenten en voorgangers zal nader bepaald moeten worden hoe geïnvesteerd kan worden in de Franstalige gemeenten met het oog op duurzame en toekomstgerichte presentie.

BIJLAGE: BESTUURSVORMEN

Als gevolg van de vergrijzing en krimp lukt het gemeenten steeds moeilijker voldoende ambtsdragers te vinden voor de kerkenraad. In het rapport 'Lichter verkend' worden handreikingen gedaan om met een kleiner bestuur leiding te geven aan de gemeente. Naast het feit dat ook de nieuwe geformuleerde ondergrens voor aantallen ambtsdragers onvoldoende is voor bepaalde gemeenten, speelt de vraag op of er nog sprake kan zijn van een zelfstandige gemeente wanneer er geen kerkenraad meer gevormd kan worden die uit voldoende personen bestaat. Een aantal gemeenten in onze classis ondervinden deze problemen. Daar zal een oplossing voor moeten worden gezocht omdat we te maken hebben met twee rechtspersonen in een gemeente (ook de diaconie, aangestuurd door een college van diakenen, is immers een rechtspersoon).

Het is van belang onderscheid te maken tussen de korte termijn en de lange termijn. Noden dienen te worden opgelost, maar er is ook een langere termijn visie nodig.

Mogelijke bestuursvormen:

1.1. Het vormen van een streekgemeente met één kerkenraad en in verschillende dorpen een commissie instellen die verantwoordelijk is voor de eredienst en het pastoraat. De streekkerkenraad kan al ingericht worden voor er problemen zijn en een vangnet vormen wanneer een gemeente geen kerkenraad meer kan vormen.

Wat we liever niet doen, maar kerkordelijk wel mogelijk is: Bij een gebrek aan bestuurders kan ord. 2-7-6 in beeld komen, de gedwongen samenwerking of ord. 2-8-5, het gedwongen samengaan. In beide gevallen gaat het om een gemeente die '... geen mogelijkheid meer heeft om als zelfstandige gemeente volgens de orde van de kerk voort te bestaan'.

1.2. Te kleine gemeenten opheffen en laten voortbestaan als huisgemeente. (ord. 2.5.10) Evenwel is het een tour de force om tot de opheffing van een gemeente te komen. Daarom gaat de voorkeur uit naar samenvoegingen van gemeenten.

Indien toch een opheffing wordt gekozen: Huisgemeenten kunnen worden ondergebracht bij een buurgemeente, of onder de classicaal vergadering vallen. Belangrijk is om waarborgen in te bouwen voor een lokale vierplek (of kerkplek) in de toekomst. Op het niveau van het breed moderamen zal een werkgroep Opheffing van gemeenten ingesteld worden.

1.3. Een structuur van een aantal sterke gemeenten met een aantal satelliet-gemeenten (of huisgemeenten). Voordeel hiervan is de lokale verbinding. Een mogelijk nadeel is de 'bestuurlijke aanslag' op gemeenten die nu nog goed functioneren, maar die nauwelijks ruimte hebben om andere gemeenten te helpen.

1.4. Verregaande samenwerking met behoud van zelfstandigheid. Voorbeelden zijn de Brabantse Wal (Bergen op Zoom, Woensdrecht, Halsteren, Steenberg) en de Kempen combinatie (Waalre, Valkenswaard, Bladel, Veldhoven, Bergeijk, Eersel).

Ervaringen tot nu toe zijn goed. De kans bestaat wel dat de kleinere gemeenten op den duur op de wat grotere gaan leunen en dat een nauwer bestuurlijk verband nodig is.